

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA QUVCHILARINING MUSIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Sh.Turdiyeva

Qo'qon shaxar 23-umumiy o'rta ta'lim maktabi direktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining musiqiy tafakkurini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari va muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish metodikasi yoritilgan. Musiqiy tafakkurning mazmun-mohiyati, uning bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligidagi o'rni hamda musiqiy faoliyat jarayonida shakllanish xususiyatlari tahlil qilingan. Muammoli vaziyatlar, muammoli savollar, musiqiy-tahliliy topshiriqlar, qiyosiy tahlil, ijodiy mashqlar va mustaqil izlanishlarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali talabalarning analitik, mantiqiy, mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish imkoniyatlari asoslangan. Shuningdek, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining musiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar va metodik yondashuvlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, musiqa ta'limi, bo'lajak musiqa o'qituvchisi, musiqiy tafakkur, muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, musiqiy tahlil, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, pedagogik texnologiya, kasbiy kompetensiya.

KIRISH

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida ta'lim oluvchilarning nazariy bilimlarini shakllantirish bilan bir qatorda, ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, muammoli vaziyatlarni tahlil qila olishi, muqobil yechimlarni ishlab chiqishi va o'z qarashlarini asoslay olishi muhim pedagogik talab sifatida namoyon bo'lmoqda. Ta'lim jarayonining zamonaviy talablari o'qituvchidan tayyor bilimlarni yetkazib beruvchi emas, balki talabaning bilish va ijodiy faoliyatini tashkil etuvchi pedagog bo'lishni talab etadi. Ayniqsa, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida mazkur talablar alohida ahamiyatga ega. Chunki musiqa o'qituvchisi o'z fanini nazariy jihatdan yaxshi bilishi bilan birga, musiqiy hodisalarni anglash, tahlil qilish, badiiy talqin etish va o'quvchilarning musiqiy tafakkurini rivojlantirishga qodir bo'lishi lozim.

Musiqiy tafakkur insonning musiqiy hodisalarni idrok etishi, anglash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va ijodiy talqin etish jarayonlarini o'zida mujassamlashtiradi. U musiqiy eshitish, xotira, tasavvur, diqqat, hissiy idrok va mantiqiy fikrlash bilan uzviy bog'liq. Musiqiy tafakkur orqali shaxs musiqiy asarning ichki mazmunini anglaydi, uning shakliy va badiiy xususiyatlarini aniqlaydi, musiqiy obrazlar o'rtasidagi aloqalarni tushunadi hamda asarning mazmuniga nisbatan mustaqil munosabat bildiradi. Shu sababli bo'lajak musiqa

o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligida musiqiy tafakkurni rivojlantirish ta’lim mazmunining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Musiqiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida talabaniq faqat musiqiy bilimlarni egallashi yetarli emas. U o‘zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llay olishi, musiqiy muammoni aniqlashi, uni tahlil qilishi va mustaqil yechim topishi zarur. Shu jihatdan muammoli ta’lim texnologiyasi bo‘lajak musika o‘qituvchilarining musiqiy tafakkurini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri sifatida qaraladi. Muammoli ta’lim texnologiyasi talabaniq tayyor bilimlarni o‘zlashtirishidan ko‘ra, bilimlarni mustaqil izlash va muayyan muammoni hal qilish jarayonida egallashiga asoslanadi. Bunda o‘qituvchi talaba oldiga uning mavjud bilimlari yordamida darhol hal qilib bo‘lmaydigan, biroq izlanish orqali yechish mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatni qo‘yadi. Talaba esa muammoni angelaydi, mavjud bilimlarini faollashtiradi, taxminlar ilgari suradi, dalillarni tahlil qiladi va o‘z xulosasini shakllantiradi. Mazkur jarayon uning fikrlash faolligini kuchaytiradi. Musika o‘qituvchilarini tayyorlashda muammoli ta’limning imkoniyatlari xalqaro tadqiqotlarda ham yoritilgan. Jumladan, Barros va Penna tomonidan olib borilgan tadqiqotda muammoli ta’lim musika o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonini real maktab amaliyotiga yaqinlashtirishi, talabalarning mustaqil o‘rganishi, hamkorlikdagi faoliyati va refleksiv kasbiy amaliyotini rivojlantirishi ko‘rsatilgan. Shuningdek, muammoli ta’lim va ijodkorlikning o‘zaro aloqasini o‘rgangan tadqiqotlarda muammoni sezish, uni shakllantirish va yechim izlash ijodiy fikrlashning muhim mexanizmlaridan biri sifatida ko‘rsatiladi. Musika ta’limida muammoli vaziyatlarni tashkil etish o‘ziga xos metodik yondashuvni talab qiladi. Muammoli vaziyat musiqiy asarning mazmuni, janri, shakli, lad-tonalligi, ritmik tuzilishi, musiqiy obrazi, ijrochilik talqini yoki pedagogik mazmuni asosida yaratilishi mumkin. Masalan, talabalarga bir musiqiy asarning ikki xil ijro variantini tinglatib, “Qaysi ijroda musiqiy obraz mazmuni to‘liqroq ochilgan va bunga qanday vositalar sabab bo‘lgan?” degan savol beriladi. Talabalar ijro variantlarini taqqoslaydi, tempo, dinamika, artikulyatsiya, frazirovka, tembr va boshqa ifoda vositalarini tahlil qiladi hamda o‘z fikrlarini dalillar bilan asoslaydi.

Bunday topshiriq oddiy tinglash faoliyatidan farqli ravishda talabaniq faol musiqiy fikrlashini talab qiladi. Talaba musiqiy materialni shunchaki eshitibgina qolmay, uning ichki mazmunini anglashga va sabab-oqibat aloqalarini aniqlashga harakat qiladi. Shu tariqa musiqiy idrok musiqiy tafakkur bilan birlashadi. Bo‘lajak musika o‘qituvchilarining musiqiy tafakkurini rivojlantirishda muammoli savollar tizimidan foydalanish ham samarali hisoblanadi. Masalan, “Nima uchun ushbu asarda aynan shu janr tanlangan?”, “Musiqiy obrazni ochishda qaysi ifoda vositalari asosiy rol o‘ynaydi?”, “Asarning tempi o‘zgartirilsa, uning badiiy xarakterida qanday o‘zgarish yuz beradi?”, “Bir xil melodik mavzuni qanday usullar bilan turlicha talqin qilish mumkin?” kabi savollar talabalarning tahliliy va ijodiy fikrlashini faollashtiradi.

Muammoli savollarning samaradorligi shundaki, ularga doimo bitta tayyor javob mavjud bo‘lavermaydi. Talaba o‘z javobini musiqiy dalillar asosida asoslashga intiladi. Bu esa unda mustaqil fikr bildirish, dalillash va tanqidiy

baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Musiqiy ta’lim jarayonida aynan mana shu ko‘nikmalar bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Musiqiy-tahliliy topshiriqlar muammoli ta’limning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Talabaga muayyan musiqiy asarning shakli, janri, melodik rivoji, ritmik tuzilishi, lad-tonalligi, garmonik xususiyatlari, musiqiy obrazi va badiiy ifoda vositalarini mustaqil aniqlash vazifasi beriladi. Bunda talaba o‘z xulosalarini musiqiy material bilan asoslaydi. Natijada nazariy bilimlar amaliy faoliyatga ko‘chiriladi.

Qiyosiy tahlil asosidagi topshiriqlar ham musiqiy tafakkurni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Talabalarga turli bastakorlarning bir janrdagi asarlari yoki bir asarning turli ijro variantlari taqdim etilib, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash topshiriladi. Bunday faoliyat talabaning musiqiy hodisalarni turli nuqtayi nazardan ko‘rishiga, muqobil fikrlarni baholashiga va umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishiga imkon beradi. Muammoli ta’lim texnologiyasida ijodiy topshiriqlardan foydalanish talabalarning musiqiy tafakkurini yanada rivojlantiradi. Masalan, talabalarga berilgan melodik mavzuni davom ettirish, uning ritmik variantini yaratish, musiqiy obrazni boshqa ijrochilik vositalari orqali ifodalash yoki muayyan hissiy holatni musiqiy vositalar yordamida tasvirlash vazifalari berilishi mumkin. Bunday topshiriqlarda talaba mavjud bilim va ko‘nikmalaridan foydalanib yangi musiqiy yechim yaratadi. Musiqiy improvizatsiya ham talabalarning musiqiy tafakkurini rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. Improvizatsiya jarayonida talaba oldindan belgilangan yagona javobga emas, balki bir nechta ehtimoliy yechimlarga murojaat qiladi. Bu esa uning musiqiy tasavvuri, moslashuvchanligi va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, berilgan melodik jumlagi davom yaratish, ritmik naqshni o‘zgartirish yoki muayyan musiqiy obrazga mos yangi melodik variant taklif qilish talabaning ijodiy faoliyatini faollashtiradi. Bo‘lajak musika o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda pedagogik muammoli vaziyatlardan foydalanish ham muhimdir. Talabaga, masalan, maktab o‘quvchilarining musiqiy qobiliyatlari turlicha bo‘lgan sinfda dars tashkil etish, o‘quvchilarning musiqiy asarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarini bartaraf etish yoki jamoaviy ijro jarayonidagi muammoni hal qilish kabi vaziyatlar beriladi. Talaba bunday vaziyatda nafaqat musiqiy bilim, balki pedagogik va psixologik bilimlarini ham qo‘llaydi.

Muammoli ta’limning yana bir muhim jihati - guruhli hamkorlikni tashkil etish imkoniyatidir. Talabalar kichik guruhlariga bo‘linib, muayyan musiqiy muammoni birgalikda hal qiladilar. Har bir guruh o‘z yechimini ishlab chiqadi, dalillar keltiradi va boshqa guruhlar bilan fikr almashadi. Bunday faoliyat musiqiy tafakkur bilan bir qatorda kommunikativ kompetensiya, hamkorlik, o‘z fikrini himoya qilish va boshqalarning qarashlarini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Muammoli ta’lim texnologiyasini samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi an’anaviy munosabatlarni ham o‘zgartirish zarur. O‘qituvchi tayyor javobni beruvchi emas, balki talabaning izlanishini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritishi lozim. Talabaning noto‘g‘ri javobini darhol rad etish o‘rniga, unga qo‘shimcha savollar berish, boshqa nuqtayi

nazarni ko‘rsatish va o‘z xulosasini qayta ko‘rib chiqish imkonini berish maqsadga muvofiq. Bunday pedagogik muhit talabaning erkin fikrlashiga va ijodiy faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Musiqiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida individual yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Talabalarning musiqiy tayyorgarligi, ijrochilik tajribasi, musiqiy eshitish qobiliyati va nazariy bilimlari bir xil emas. Shu sababli muammoli topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra tabaqalashtirish lozim. Dastlab oddiy tahliliy topshiriqlar, keyinchalik qiyosiy tahlil, mustaqil talqin, ijodiy topshiriqlar va pedagogik muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan vazifalardan foydalanish mumkin. Musiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasini quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish maqsadga muvofiq: birinchi bosqichda talabaning mavjud bilim va ko‘nikmalari aniqlanadi; ikkinchi bosqichda muammoli vaziyat yaratiladi; uchinchi bosqichda muammoning mohiyati anglanadi; to‘rtinchi bosqichda individual yoki guruhli izlanish tashkil etiladi; beshinchi bosqichda muqobil yechimlar ishlab chiqiladi; oltinchi bosqichda yechimlar musiqiy va pedagogik jihatdan asoslanadi; yakuniy bosqichda esa talabaning refleksiv faoliyati tashkil etiladi.

Mazkur metodik ketma-ketlikning afzalligi shundaki, bunda talaba o‘quv jarayonining barcha bosqichlarida faol ishtirok etadi. U muammoni aniqlashdan tortib, yakuniy xulosaga qadar mustaqil fikrlash faoliyatini amalga oshiradi. Bu esa musiqiy tafakkurning nafaqat bilimga asoslangan, balki amaliy va ijodiy jihatdan rivojlanishiga olib keladi. Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish ham muammoli ta’lim imkoniyatlarini kengaytiradi. Audio va videomateriallar, elektron nota dasturlari, interaktiv topshiriqlar, turli ijro variantlari va multimedia vositalari yordamida muammoli vaziyatlarni yaratish mumkin. Masalan, bir musiqiy asarning turli ijrolari tinglatilib, talabalardan ularning farqlarini aniqlash va badiiy mazmun bilan bog‘lash talab qilinadi. Bu usul musiqiy eshitish, xotira, tahlil va qiyoslash jarayonlarini bir vaqtda faollashtiradi. Muammoli ta’lim texnologiyasining samaradorligi xalqaro tadqiqotlarda ham tasdiqlangan. Oliy ta’limdagi musika tinglash kursiga PBL yondashuvini tatbiq etgan tadqiqotda talabalarning o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganishi, ijodiy muammolarni hal qilishi va tanqidiy fikrlashida ijobiy natijalar qayd etilgan. Musika ta’limida garmoniya fanini o‘qitish bo‘yicha tadqiqotda ham muammoli ta’lim talabalarning muammoni hal qilish va fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ko‘rsatilgan.

Musika ta’limida muammoli ta’limni qo‘llashning ijodkorlik bilan bog‘liqligi ham alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotlarda muammoni sezish va uni yechish yo‘llarini izlash ijodiy jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Musiqiy ijod jarayonida muammoni aniqlash, uni shakllantirish va turli yechimlarni sinab ko‘rish turli xil fikrlash jarayonlarini talab qiladi. Shu sababli muammoli ta’lim texnologiyasi bo‘lajak musika o‘qituvchilarining nafaqat analitik, balki ijodiy tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi.

Bo‘lajak musika o‘qituvchilarining musiqiy tafakkurini rivojlantirishda refleksiya ham muhim metodik komponent hisoblanadi. Mashg‘ulot yakunida talabaga “Muammoni qanday hal qildim?”, “Qaysi dalil mening fikrimni tasdiqlaydi?”, “Boshqa qanday yechim mavjud?”, “Mening xulosamning kuchli va

zaif tomonlari nimada?” kabi savollar berilishi mumkin. Refleksiya talabani o‘z fikrlash jarayonini anglashiga va keyingi faoliyatini takomillashtirishiga yordam beradi. Musiqiy tafakkurni baholashda ham an’anaviy yondashuvni kengaytirish maqsadga muvofiq. Baholash jarayonida talabani faqat yakuniy javobi emas, balki muammoni anglash darajasi, musiqiy materialni tahlil qilishi, dalillar keltirishi, mustaqil fikrlashi, muqobil yechimlar taklif qilishi va ijodiy xulosa chiqarishi ham hisobga olinishi lozim. Shu asosda musiqiy tafakkurni baholashning mezonlarini analitik fikrlash, musiqiy tahlil, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muammoli vaziyatni hal qilish va refleksiya ko‘rsatkichlari orqali belgilash mumkin.

Umuman olganda, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida muammoli ta’lim texnologiyasi asosida bo‘lajak musika o‘qituvchilarining musiqiy tafakkurini rivojlantirish talabani o‘quv jarayonidagi faol pozitsiyasini kuchaytiradi. U musiqiy hodisalarni mustaqil tahlil qilish, ularning o‘zaro aloqalarini aniqlash, muammoli vaziyatlarga yechim topish, o‘z fikrini asoslash va ijodiy xulosa chiqarishga o‘rganadi. Natijada musiqiy bilimlar amaliy faoliyat bilan bog‘lanib, talabani kasbiy tayyorgarligi yanada takomillashadi.

XULOSA

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida muammoli ta’lim texnologiyasidan foydalanish bo‘lajak musika o‘qituvchilarining musiqiy tafakkurini rivojlantirishning samarali metodik vositalaridan biridir. Muammoli vaziyatlar, muammoli savollar, musiqiy-tahliliy topshiriqlar, qiyosiy tahlil, ijodiy mashqlar, improvizatsiya, pedagogik vaziyatlarni modellash, guruhli hamkorlik va refleksiyani tizimli ravishda qo‘llash talabalarning mustaqil, analitik va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Bunday yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarda musiqiy asarlarni chuqur anglash, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, o‘quvchilarning musiqiy faoliyatini tashkil etish va ta’lim jarayoniga ijodiy yondashish kompetensiyalarini shakllantiradi.

Shu bois oliy ta’limdagi musika ta’limi dasturlarida muammoli ta’lim texnologiyalarini tizimli qo‘llash, musiqiy-tahliliy va ijodiy topshiriqlar ulushini oshirish, nazariya va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish hamda talabalarning mustaqil izlanish faoliyatini rag‘batlantirish muhim metodik vazifa sifatida qaralishi lozim. Mazkur yondashuv orqali zamonaviy ta’lim talablariga javob beradigan, mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va kasbiy faoliyatga tayyor bo‘lajak musika o‘qituvchilarini shakllantirish imkoniyatlari kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning II Xalqaro maqom san’ati anjumanining ochilish marosimidagi nutqi, 2024-yil 25-iyun
2. Fitrat, A. O‘zbek klassik musiqasi tarixi. - Toshkent: Fan, 1993.
3. Rajabiy, Yu. Shashmaqom. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.
4. Turdiyev, Sh. O‘zbek an’anaviy xonandaligida ustoz-shogird an’anasining badiiy-ijrochilik tamoyillari. -Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali, 2026, 8(5), 2252–2255.

5. Azizxonova, M., and E. Qobilova. "YoSHLARNI MUSIQIY MADANIYATI VA MA'NAVIYATNI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQIY TARBIYANING AHAMIYATI." *Oriental Art and Culture* 3 (2022): 51-57.
6. Qobilova, E. "THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION." *QO 'QON UNIVERSITY NEWSLETTER* 12 (2024): 99-100.
7. Qobilova, E. "Musiqi o'qitish metodikasi va maktab repertuari." *Oquv qollanma, Fargona. "Fargona" nashriyoti* (2020).
8. Qobilova, E. (2023). Forming a sense of internationality in students through the traditional music of Azerbaijan. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3, 127-132.
9. E'zozxon, Q., Teshaboyeva, Z., & Ergasheva, S. D. (2024). HOZIRGI O 'ZBEK HIKOYACHILIGINING YETAKCHI TAMOIYILLARI. *University Research Base*, 46-49.
10. Otto, M., & Thornton, J. (2024). TA'LIMDA MUSIQA O 'QITISHNING AHAMIYATI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 12, 99-100.
11. Qobilova, E., Xaydarova, I., & Gulnora, R. (2024). O 'ZBEK XALQ AN'ANALARI-TARBIYA OMILI. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(26), 192-195.
12. Кобилова, Э. Б. "ФОРМИРОВАТЬ ДУХОВНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ФОЛЬКЛОР ЖАНРА." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 291-295.